

Enkele filosofische kanttekeningen bij de mensvisie van de presentietheorie en de betekenis daarvan voor de 'mensgerichte beroepen'

Ik heb lang geaarzeld over de vraag welk thema uit Baarts lijvige boek Een theorie van de presentie (2001) ik aan de orde zou stellen. Het armoedethema intrigeert me en ik bewonder Baarts vasthoudende aandacht voor de werkers die zich inzetten voor wat hij 'de onderkant van de samenleving' noemt. Presentie komt het best tot haar recht als antwoord op moderne armoede, schrijft hij. Maar als ik vervolgens lees hoe hij die moderne armoede omschrijft, dan blijkt niet materieel gebrek of achterstelling de harde kern daarvan te zijn maar de ervaring zich niet als mens gerespecteerd en erkend te voelen en behandeld te worden als iemand zonder waarde en waardigheid. De arme is – in de termen van Baart – de in zijn mens-zijn miskende mens. Deze verbrede visie op armoede is bij Baart de opmaat voor een visie op het mens-zijn zelf en op menselijke omgang als zodanig. Naarmate het denken vordert, spreekt hij niet alleen over de onderkant van de samenleving en over de werkers die daar uit hoofde van hun beroep werken – de maatschappelijke opvang, het buurtopbouwwerk, de kerk-en-buurtwerkers – maar strekt hij zijn terrein uit tot alle 'mensgerichte beroepen', waarbij te denken valt aan artsen en therapeuten, verplegenden en verzorgenden, enzovoort. Op grond van zijn mensvisie lijkt hij te verdedigen dat alle mensgerichte beroepen het present-zijn in hun professionaliteit behoren op te nemen. De brede definitie van

armoede brengt me zo tot de conclusie dat ik moet beginnen bij de mensvisie van de presentiebenadering. Vandaar mijn opzet.

In het eerste deel wil ik bij deze visie stilstaan en een aantal karakteristieken daarvan naar voren halen. Wat houdt mens-woorden in? Wat is wezenlijk van waarde in een mensenleven? Wat hebben verwante filosofen daarover te melden?

Verrijkt met dit inzicht betreed ik vervolgens het terrein van 'de mensgerichte beroepen'. Daar stel ik de volgende vragen aan de orde: als de geschetste visie op de mens de juiste is, hoe kan deze dan geïntegreerd worden in een professionele praktijk? Wat houdt present-zijn als professionele kwaliteit in? Die vragen zijn actueel omdat Andries Baart – en hij niet alleen – een nogal negatief beeld schetst van die beroepen in de huidige samenleving: zij houden, zegt hij, een regime in stand waarin resultaatgerichte interventie, zorg bureaucratie, economisch rendement en andere moderne duivels de dienst uitmaken. Met als gevolg dat de mens als persoon er doorgaans bekaaid van afkomt, ja zelfs niet meer wordt gezien. Hij verdedigt terecht dat de mens als persoon uitgangspunt behoort te zijn van professioneel werken met mensen.

Ik eindig ten slotte met enkele vragen over dat wonderlijke, nieuwe, indrukwekkende beroep dat 'presentie-pastor' heet. Baart legt daar het vertrekpunt van zijn

reflecties, bij mij is de presentiepastor het eindpunt. Daar kom ik ook met mijn eindvraag die voor mij de moeilijkste maar ook de meest spannende vraag is.

DE VISIE OP DE MENS VANUIT HET PERSPECTIEF VAN DE PRESENTIE

Laat ik, net als Baart, beginnen met een voorbeeld uit de praktijk. Ik ontleen het aan het boek van Henri Nouwen, *Adam, een vriendschap*.¹ In dat boek doet Nouwen verslag van zijn keuze om het leven te gaan delen met mensen met een verstandelijke handicap. De priester Nouwen was jarenlang werkzaam als hoogleraar spiritualiteit aan de universiteit van Harvard. Hij was een meer dan succesvol docent en ook een goed schrijver. Toch besluit hij om zijn functie op te geven en te gaan leven in de Ark-gemeenschap van geestelijk en lichamelijk gehandicapten. Daar krijgt hij de taak om te zorgen voor Adam Arnett, een man die niet kan praten, die voortdurend epileptische aanvallen heeft en zonder hulp niet kan bewegen. In het boek *Adam, een vriendschap* vertelt Nouwen in de taal van het evangelie over Adam, over zijn 'verborgen' leven in de woestijn van de zorginstellingen, waar hij eerder verbleef en diep ongelukkig was, en over zijn 'openbare' leven vanaf het moment dat zijn familie hem toevertrouwde aan de zorgen van de Ark-gemeenschap *Daybreak*.

Wie Nouwens verslag over hun dagelijkse omgang leest, hoe hij Adam helpt bij het opstaan, wassen, aankleden, eten geven en de vele andere momenten samen, die kan niet anders dan onder de indruk komen. Hun present-zijn aan en voor elkaar komt hier in al zijn schakeringen tot leven. Net als in het leven van pastor Anne en Bas in Baarts boek *Een theorie van de presentie (TP)* wordt gaandeweg duidelijk wat zo'n relatie aan diepte van mee-leven en mee-delen inhoudt. Opmerkelijk vind ik wel dat hier niet duidelijk is wie er present is aan wie. Sterker nog, de posities lijken zich gaandeweg om te keren. Het is dankzij Adam dat Nouwen zijn haastige levensritme verandert. Hij leert te luisteren naar de taal van het lichaam en van het hart. En als hij zelf in een diepe emotionele crisis belandt, speelt Adam een beslissende rol in zijn genezingsproces.

Het is een bijzonder verhaal, dat verhaal van Henri Nouwen en Adam Arnett. Het is duidelijk dat beiden zeer present zijn aan elkaar. Zij ontdekken wat dat betekent: *er zijn voor*. Ik raad ieder aan het boek zelf te lezen want mijn samenvatting doet geen recht aan de

rijkdom ervan. Ik heb er echter genoeg aan om drie kenmerken van de mensvisie te schetsen die volgens mij van eminent belang zijn.

Levensloop en levensverhaal

De zwaargehandicapte Adam wordt tegemoetgetreden als een mens, een mens die een geschiedenis heeft vol tragiek en frustraties maar ook een mens met talrijke ervaringen van liefde en toegewijde zorg die hij van velen en met name van zijn ouders heeft gekregen. Belangrijk is verder dat hij tegemoetgetreden wordt als een persoon, een concreet mens dat verlangt om te leven, om de eigen levensmogelijkheden en levenservaringen tot uitdrukking te brengen en te delen met anderen. Juist door de vele beperkingen en de frustraties die Adam heeft moeten ervaren, is hij méér dan gewoon gevoelig voor menselijke omgang, voor wat bijdraagt tot een goed leven.

Een filosofische doordenking van een dergelijk mensbeeld vind ik bij Paul Ricoeur en Martha Nussbaum, auteurs die ook Baart inspireerden. De Franse filosoof Ricoeur laat zien dat menselijke omgang veronderstelt dat de mens altijd als een 'ik' wordt aangesproken, als een subject, hoe zwak dat 'ik' ook moge zijn, en dat 'de mens als ik aanspreken' alleen dan gebeurt wanneer we tegelijkertijd zien dat elk 'ik' ligt ingebed in een levensgeschiedenis en een levensloop waarin soms de zin van het eigen bestaan niet meer wordt ervaren, maar het verlangen naar wat men voor zichzelf als een goed en gelukkig leven ziet, blijft branden. Gesitueerd zijn in zijn biografie met het verlangen deze zich telkens weer eigen te maken, in zijn lukken en in zijn falen, daar zin aan beleven en dat delen met anderen, dat is – kort samengevat – het mensbeeld dat hier wordt geschetst. Als dit de essentie is van mens-woorden, van mens-zijn, dan volgt daaruit dat het ergst wat een mens kan overkomen, ligt in het genegeerd worden als een 'ik'. Niet de handicap zelf is het ergst, maar het niet gezien en uitgenodigd worden om er als persoon te zijn in zijn verlangen naar een goed en gelukkig leven. Deze miskenning en uitsluiting vormen het zwaarste lijden dat een mens kan overkomen. Het wordt ervaren als geweld, geweld dat van buiten verhindert dat ik er als mens kan zijn. Ik gebruik de woorden geweld en lijden, maar zou die situatie ook kunnen benoemen in termen van armoede zoals Baart zou doen. De echte, moderne armoede, zo stelde hij (*TP* p. 318vv), ligt niet in het gebrek, niet in materieel of fysieke gemis, maar in het niet

herkend en erkend worden in het verlangen om als mens – dat wil zeggen: in zijn biografie die altijd een persoonlijk samenspel is van gelukte en mislukte levenssituaties en daardoor gevormde verwachtingen en verlangens – gehoord en bemind te worden. Lijden, geweld, armoede: het zijn drie taalspelen om hetzelfde te benoemen en te verbeelden. Baart kiest voor het taalspel van de sociale overbodigheid dat draait om verne-dering, verlating en de eenzaamheid van lijden en legt verbindingen met de bredere problematiek van het arm zijn in de moderne tijd. Ricoeur kiest voor de taal van het geweld dat mensen elkaar kunnen aandoen en voor die van het lijden dat veroorzaakt wordt door inperkingen van het er kunnen zijn.² Nussbaum kiest het taalspel van de mens opgevat als potentie om een goed en gelukkig leven te leiden en benoemt de blokkades die mensen daarbij opwerpen.³ Wat ze alledrie gemeen hebben is een visie op de mens als verlangen om erkend te worden in zijn of haar streven naar 'leven' in de concrete situatie van de eigen levensloop en toekomstverwachting.

De relatie met de ander en het belang van de wederkerigheid in relaties

Het tot ontplooiing brengen van dit verlangen is – in welke fase van de levensloop men zich ook bevindt – nooit een individuele aangelegenheid. Geen mens kan dat alleen. Anderen zijn daarbij onmisbaar, met hun aandacht, meeleven, meelijden en zorgen, en met hun vriendschap. Dit inzicht is maar al te bekend. Toch moet in de moderne samenleving telkens weer gezegd worden dat niet alleen mensen met een handicap of mensen 'aan de onderkant van de samenleving' anderen nodig hebben, maar dat ieder mens anderen nodig heeft. Kijken we nog eens naar Henri Nouwen en Adam. Van belang is natuurlijk dat Adam de materiële zorg en hulp geboden wordt die hij nodig heeft, maar de kern is hóe die gegeven worden en hoe de ontvanger daarin betrokken is. Het mooie aan het verhaal is dat beiden – Adam en Henri – ertoe doen. Dat is precies de remedie tegen paternalisme en betutteling of tegen misplaatste autonomiebeelden die in dergelijke situaties van afhankelijkheid zo gemakkelijk opgeld doen. Adam voelt zich door zorg omgeven maar Henri leert van Adam het nabij kunnen zijn, leert hoe de ander in zijn leven toe te laten, hoe zich te laten raken, te laten aanraken, geduldig te zijn, blij om de ander te zien. Door de verwerking van zijn levenssituatie blijkt Adam veel inzicht, warmte

en wijsheid verworven te hebben. Het is dit nabij zijn dat bij de verzorger Henri Nouwen lagen aanboort van mens-zijn waartoe hij in zijn eentje geen toegang meer had. Het maakt emoties los waar hij alleen niet bij kon komen. Ik zei eerder dat Adam in het boek symbool is voor de miskende en daardoor gehandicapte mens. Maar ook Nouwen staat symbool. Hij staat symbool voor de succesvolle, moderne, hardwerkende, geïndividualiseerde man die pas in ervaringen van vriendschap en zorg toegang krijgt tot lagen in zichzelf en tot gevoelens van geluk en erkenning die hij, opgesloten in zijn succesvolle ik, niet vanuit zichzelf kan ontsluiten. Volgens Ricoeur is deze wederkerigheid essentieel voor presentie. Als er slechts éénrichtingsverkeer is, gaat er iets fundamenteels mis. Bij presentie is het dus van belang om steeds het aandeel van beiden te belichten. De term 'present zijn' is als term daarom een beetje misleidend. Present-zijn suggereert door het woord zelf die relatie niet, in tegenstelling tot vriendschap bijvoorbeeld of zorg.

De verrijkende ervaring van het delen kennen we, hoop ik, allemaal. Ze hoort bij een geluk en gelukkig leven. Adam en Henri laten uitvergroot zien wat zich – minder heroïsch en minder radicaal wellicht – in het leven van mensen voordoet, zeker als men met lijden en handicap geconfronteerd wordt in de dagelijkse levenssfeer van naasten en vrienden. 'Ik had dit niet willen missen', zeggen mensen vaak die voor een zieke partner of familielid hebben gezorgd. En dan doelen zij op eenzelfde soort ervaring als ik net benoemde. Belangrijk in dergelijke situaties is dat ook het eigen niet-kunnen besproken kan worden, het wel en niet er kunnen zijn. Niet de taal van plichten en rechten heeft hier de overhand, maar het elkaar aanspreken en het bespreekbaar maken van het ongezegde.

De relatie tussen presentie en zinbeleving

Waarom deed Nouwen wat hij deed? Wat bewoog hem? Wat kan iemand bewegen om er zó te willen zijn, niet voor de eigen naasten en vrienden, maar voor 'vreemden'? Het antwoord zoek ik, getrouw aan het geschetste mensbeeld, in de biografie van Nouwen, in zijn levensloop. Uit zijn verhaal destilleer ik twee drijfveren die belangrijk bleken.

Nouwen laat blijken dat hij ondanks zijn succes als docent en priester een diepe eenzaamheid met zich meedroeg die doortrokken was van pijnlijke ervaringen van miskend en afgewezen zijn en van gefaald hebben.

Welnu, het lijfelijke zorgen voor Adam, het aanraken, voelen, omarmen, nabij zijn brengt hem weer in verbinding met een verlangen naar geluk en verbondenheid waarin hij verlamd was geraakt en verminkt. Nouwen praat in allusieve termen over zijn diepe crisis, maar hij laat er geen twijfel over bestaan dat het spontane en onmiddellijke nabijzijn van Adam en de andere huisgenoten hem heeft verlost uit zijn diepste eenzaamheid. De andere dimensie van zijn zoeken naar zin ligt op het vlak van de spiritualiteit. Het er-zijn voor de ander op deze alledaagse, gewone, geleefde manier, bracht Nouwen dicht bij God, zegt hij, ontsloot een weg naar leven met God *in* het leven met mensen. Nouwen was niet de eerste bij wie ik deze presentiespiritualiteit aantrof als bron van zin, niet enkel van gedrag maar ook van een levenswijze en levensvervulling als geheel. In de jaren zestig, toen ik zelf op zoek was naar een dergelijke spiritualiteit, heb ik kennism gemaakt met de priesterarbeiders in Frankrijk, de *Prêtres Ouvriers* en met de *Kleine Zusters en Broeders* van Charles de Foucauld. De laatste zocht ik op in de sloppenwijken van Algiers en later in de slums van Bangalore. Daar woonden ze en deelden ze hun leven met de mensen om hen heen. Anders dan de religieuze orden die het geven van onderwijs en zorg, en het doen van caritas als hun taak zagen – interventies op religieuze basis zou je kunnen zeggen – kozen de *Kleine Zusters en Broeders* voor een levenswijze van een simpel er-zijn, het letterlijk en tot in alles delen van het leven van de mensen aan de onderkant van de samenleving, in de sloppenwijken en de slums. Door er zo te zijn, wilden zij de medemensen laten ervaren dat dezen er zelf ook mochten zijn zoals ze waren, dat zij van waarde waren. Het waren stuk voor stuk heel indrukwekkende broeders en zusters en toch ook weer heel gewone mensen met feilen en onhebbelijkheden, maar ook met vlijmscherpe humor en relativeringsvermogen en bovenal met veel begrip voor mensen in hun lijden, hun verlangen naar geluk, hun zoeken en falen. Over professionaliteit heb ik hen nooit horen spreken. Over pastoraat trouwens evenmin. Ik laat in het midden of een dergelijke levenswijze uit andere dan religieuze motieven kan voortkomen. Ik denk het eigenlijk wel. Maar dan dient de overtuiging dat het present-zijn in zichzelf een leven verrijkende waarde tot stand brengt, wellicht nog explicieter in de beleving aanwezig te zijn. Samengevat: de presentie als levenswijze laat heel goed zien, ja vergroot als het ware uit, dat het bij presentie

om de ervaring van zin gaat, om de vraag wat leven als mens tot een zinvol leven maakt. Presentie raakt aan de vraag naar de zin van leven, de zin van het zó zijn van het leven. En, als je goed kijkt, zie je dat dat bij de twee andere kenmerken die ik noemde – de wederkerigheid en het perspectief van de in zijn levensloop gesitueerde mens die verlangen is – ook het geval is. Beide zijn nodig om te begrijpen waarom leven als mens meer moet zijn dan fysiek overleven, om Marx te citeren. Men zou de vraag kunnen stellen of deze drie kenmerken ook aan de orde zijn of zouden moeten zijn in de professionele presentie. Die vraag komt in het volgende deel aan de orde.

DE INVALSHOEK VAN DE PROFESSIONALITEIT: PRESENTIE ALS PROFESSIONELE KWALITEIT VAN MENSGERICHTE BEROEPEN

Om de relatie tussen de geschetste mensvisie en de mensgerichte beroepen goed in het vizier te krijgen, ga ik in tegenstelling tot Andries Baart niet uit van de pastorale presentiepraktijk die het er zijn voor 'vreemden' tot de inhoud, taak en doelstelling zelf van het beroep lijkt te maken. Ik ga rechtstreeks naar de mensgerichte beroepen zelf waaronder naast de welzijnswerkers ook artsen en therapeuten, verpleegkundigen en verzorgenden behoren en wat mij betreft ook mensen werkzaam in onderwijs en opvoeding. Zij werken immers allemaal met en voor mensen.

De verwevenheid van presentie en interventie

Ik kan mijn reflecties helaas niet baseren op praktijkervaringen van beroeps werkers die zich in hun werk laten leiden door de geschetste mensvisie. Niet omdat zij er niet zouden zijn. Ze zijn er zeker, waarschijnlijk zelfs talrijker dan men zou denken. De reden is dat ik de tijd niet heb gevonden om op zoek te gaan naar onderzoek over concrete voorbeelden van *good practices*. Dit gemis heeft echter ook een voordeel. Ik kan nu namelijk gewoon een stelling verdedigen. Die luidt: interventie en presentie zijn niet twee aparte dimensies van het beroep noch twee onderscheiden activiteiten; het specifieke van het professionele perspectief is juist dat beide telkens in elkaar gedacht moeten worden en elkaar versterken. Baart bekritiseert terecht de situatie waarin de beroepsactiviteit gereduceerd is tot interventies waarbij de mens geobjectiveerd wordt en geredu-

ceerd tot een probleem, een handicap. Maar voor de remedie daartegen acht ik het van belang uit te zoeken hoe niet naast maar in de specifieke activiteiten van het beroep – hulp verlenen – zorgen – genezen – onderwijzen – het present-zijn tot uitdrukking kan komen.

Ik ben mij ervan bewust dat in het huidige professionele zorg- en onderwijsregime een dergelijk in elkaar ge-weven zijn van beide niet vaak beoogd wordt, laat staan gestimuleerd, maar toch ligt in de intrinsieke verwevenheid van beide voor mij de echte uitdaging van presentie als kwaliteit van professioneel handelen.

Een voorbeeld. Een paar jaar geleden waren we met een aantal Nederlandse ethici die werkzaam zijn in de gezondheidszorg op werkbezoek in de Verenigde Staten. Daar kwamen we in Wisconsin een hartchirurg tegen. Hij was in de veertig en had net een jaar van *burn-out* achter de rug. Eenmaal terug had hij zijn handelwijze ingrijpend veranderd, zei hij ons. Hij deed nog maar een beperkt aantal operaties per week, niet het maximaal haalbare. Met elke patiënt had hij niet alleen een technisch-informatief gesprek maar hij praatte ook uitgebreid over de vraag wat de operatie voor hen betekende, waar ze bang voor waren, wat ze hoopten en verwachtten. Ik mocht een operatie meemaken. Het betrof het vervangen van een hartklep bij een tachtigjarige vrouw. De arts en het team begonnen de sessie in de operatiekamer met een paar minuten stilte om zich te kunnen concentreren op de mens die voor hen lag. Dat bracht bij allen een sfeer van rust, respect, aandacht en concentratie teweeg. Die sfeer bleef er tijdens de hele operatie. De sfeer werd nog versterkt door de muziek die met het oog daarop was gekozen en door de onderlinge gesprekken die het team vooraf en na afloop telkens onderling voerde. Dit simpele voorbeeld maakt duidelijk hoe interventie en presentie elkaar inkleuren en versterken. Het zijn bij de ander als persoon bepaald de wijze waarop de interventie wordt verricht.

Kunnen we eenzelfde gedachtegang volgen voor andere beroepen, verpleegkundigen bijvoorbeeld? Zo gesteld blijkt de vraag te algemeen. Immers, als we de specifieke beroepsactiviteit tot uitgangspunt willen nemen, welke verpleegkundige nemen we dan, de intensive care-verpleegkundige of de psychiatrisch verpleegkundige, de thuiszorgverpleegkundige of de verzorger van chronisch zieken? Voor ieder van hen is het belangrijk dat zij de patiënt als persoon serieus nemen, maar in de intensive care-zorg betekent dat waarschijnlijk iets anders dan in de psychiatrische zorg of de ouderenzorg. Het aandacht-

tig betrokken zijn bij het leven van de ander in zijn biografische levensloop en toekomstverwachting lijkt intensiever te moeten zijn naarmate er minder te behandelen en te genezen valt en meer aanvaard en gedragen moet worden. Situaties die we aantreffen in de zorg voor gehandicapte mensen, voor ouderen in hun laatste levensfase en in de palliatieve zorg stellen telkens specifieke eisen aan het nabij kunnen zijn, aan kunnen meeleven en meelijden. Zowel vanuit de ethiek van de zorg als vanuit de verpleegkunde gaan er steeds meer stemmen op die het belang van een professioneel betrokken zijn bij de ander als mens in zijn levensgeschiedenis en biografie onderstrepen en die uitwerken wat dit vraagt aan kwaliteiten van empathie en sympathie van de verpleegkundigen en verzorgenden. Baart lijkt in andere termen iets soortgelijks te zeggen. 'Hoe kun je in je gedrag en houding dicht bij de ander blijven?', is zijn vraag. Hoe kun je meeleven met de belevingswereld waar de ander zich bevindt? Die houding blijkt vooral nodig in situaties van ongeneeslijke ziekte, van onbehandelbare aandoeningen of onveranderbare beperkingen en blokkades van eigen levensmogelijkheden. De meest schrijnende voorbeelden van mislukte zorg doen zich voor waar met behandelen wordt doorgegaan, terwijl er niets meer te behandelen valt of waar het zorgen wordt beperkt tot materiële taken terwijl de echte vragen liggen op het interpersoonlijke vlak.

In verschillende studies wordt beschreven en geanalyseerd wat dit mistasten voor schadelijke gevolgen heeft, zowel voor de verzorgenden als voor de verzorgden.⁴ Het beeld van de woestijn waar Adam doorheenging in de zorginstellingen, die hem slechts als een te voeden en te wassen object behandelden, geeft dit treffend weer.

Samengevat: de intrinsieke verwevenheid van presentie en interventie duiden de opgave aan waarvoor een professionele presentietheorie staat. De stelling van de intrinsieke verwevenheid houdt in dat er geen algemene, uniforme theorie van de presentie kan bestaan. De presentie neemt immers, afhankelijk van de aard van de interventie, telkens specifieke vormen aan. Wel kan worden gesteld dat presentie en interventie in theoretisch opzicht niet tegenover elkaar geplaatst moeten worden, laat staan tegen elkaar uitgespeeld. De kunst is om voor elk beroep specifiek uit te werken hoe present-zijn de wijze van interveniëren vormgeeft en inkleurt; omgekeerd hoe de aard van de interventie van invloed is op de aard, intensiteit en duur van de presentie.

Hoe belangrijk is wederkerigheid in de professionele optiek?

Wie met mensen werkt, wordt op de een of andere manier toegelaten in hun leven. Afhankelijk van het beroep kan dat heel ver gaan en heel indringend zijn. Men treedt binnen in het leven van de anderen, in hun intimiteit, hun problemen, hun tragiek, hun onvermogen. Precies in dit toegelaten worden, in het deelgenoot gemaakt worden van emotievolle en intieme levensmomenten, ligt de kiem voor wederkerigheid. Het lijden dat de ander treft, confronteert de werkers met de vraag hoe zij zelf in het leven staan, of zij de pijn kunnen navoelen die de ander voelt en de vreugde kunnen delen die de ander laat zien. De gave van de wederkerigheid is dat elke nieuwe mens en elke nieuwe situatie de kans bieden tot het vergroten van het eigen vermogen tot empathie en sympathie, tot wat Nussbaum in navolging van de klassieken noemt 'het verruimen van het eigen zelf'.⁵ Zorg – en hetzelfde geldt voor onderwijs – biedt, als het goed is, de werker de kans om een rijkere mens te worden. Een goed docent, een goede verzorger, verpleegkundige of arts is niet alleen iemand die technisch zijn vak verstaat en praktisch vele situaties aankan, maar vooral ook iemand die door zijn vak tot een meelevend en meevoelend mens geworden is. Toch zijn er ook situaties waar van deze wederkerigheid geen sprake meer kan zijn, situaties waarin de verzorgers niets aan beleving terugkrijgen. De dagelijkse zorg voor zwaar demente mensen kan zo'n situatie zijn, zeggen mij ingewijden. En in het algemeen situaties waar mensen geen persoonlijke reactie meer geven aan wie met hen werken. Dan wordt zorgen zwaar omdat het leven zelf hier aan de grenzen van zijn zinvolheid raakt. In zulke situaties is het van levensbelang dat verzorgers van anderen waardering en erkenning krijgen in hun werk, dat zij ruimte en tijd krijgen om met anderen ervaringen uit te wisselen en eventueel begeleid te worden in hun vragen, emoties en frustraties. Waar dit niet gebeurt, dreigt voor hen het gevaar van onverschilligheid, verharding en zelfs cynisme. Er is, zo leert Adam, veel wijsheid, liefde en geduld nodig, en ook acceptatie van eigen grenzen om in zulke situaties als mens overleefd te blijven.

De dimensie van zinbeleving in relatie tot de beroepsuitoefening. Beroep en roeping ineen?

De verrijking en verruiming van het zelf die in de wederkerigheid kunnen worden ervaren en 'geleerd',

bieden mijns inziens ook de verklaring voor het feit dat sommige beroepsbeoefenaars uit zichzelf 'de armen', de sociaal gemarginaliseerden in de zin van Baart, opzoeken en als beroepsbeoefenaar voor hen willen werken. Ik denk aan *Artsen zonder grenzen*, aan verpleegkundigen die er zijn voor die anderen die in materieel of sociaal opzicht niet veel te bieden hebben, aan onderwijzers en docenten die zich inzetten voor successen van leerlingen die met een achterstand beginnen. Allemaal keuzen die je uit hoofde van je beroep niet hoeft te maken, maar die meelevende professionals soms willen maken omdat het goed is om als mens te doen. Wie ooit zo'n onderwijzer, verzorger of leraar heeft gehad, vergeet dat niet gauw. Hier raken beroep en roeping aan elkaar en zijn er vele raakvlakken met de mensen die het er-zijn-voor-andere als levenswijze en levensvulling kozen. Misschien is roeping niet de het goede woord om deze dimensie van de moderne professionaliteit te verwoorden. Ik heb alleen zo gauw geen betere term. Wat ik ermee wil aangeven, is dat het professionaliteitsvocaulaire om verbreding vraagt, om woorden die uitdrukking kunnen geven aan andere motieven dan die welke nu doorgaans met professionaliteit worden geassocieerd. Laat ik dit tweede deel afsluiten. Ik heb geprobeerd te laten zien welk soort van vragen het mensbeeld vanuit het professionele perspectief zou kunnen oproepen.

DE PRESENTIEPASTOR: BEROEP EN/OFF ROEPING?

Waar staan de presentiepastores in dit veld? In mijn ogen hebben zij meer gemeen met de werkwijze en instelling die bij een levenswijze van presentie past dan bij beroepsmatig werken, met dit verschil dat zij hun *er-zijn-voor* beoefenen in een beperkte tijd en er ook hun bron van inkomen aan ontlenen. Die kenmerken brengen specifieke eisen en grenzen met zich mee die ze delen met professionele werkers. Maar verder is hun reden van bestaan geen andere dan er als mens te willen zijn voor 'vreemden' die aan de onderkant van de samenleving proberen mens te worden of te blijven. Op grond van deze *professio* willen ze niets anders doen dan er zijn en de ander laten zijn, en beoefenen zij de kunst van het 'laten zijn'. Daarin bestaat op de eerste plaats hun professionele handelen. Een dergelijke presentie vergt een groot vermogen om de ander te waarderen om wie hij of zij is en om hem of haar waardevol te vinden louter en alleen om zijn of haar er-zijn. In het zo met anderen zijn moeten ook de waardevolle

ervaringen van de wederkerigheid gevonden kunnen worden.

Soms, vaak zelfs, brengt dat leven echter teleurstellingen met zich mee, horen we, teleurstellingen die des te dieper insnijden naarmate men toch iets van waardering verwacht had van de ander. 'Wat heeft het voor zin wat ik doe?', vraagt Ellen Kok zich regelmatig af in haar *Dagboek van een kerk-en-buurtwerkster*.⁶ Het is een heel openhartig en eerlijk dagboek waarin de twijfel overheerst. Ellen voelt zich regelmatig gebruikt, misbruikt door de mensen met wie ze werkt en die ze opvangt in de Huiskamer. Van de mooie gedachten over wederkerigheid die ik eerder schetste, ervaart ze maar weinig. Maar ze houdt vol dat het goed is om de ander te laten zijn zoals hij of zij is en mee te leven met daklozen en verslaafden, ook als ze keer op keer in dezelfde hopeloze valkuilen trappen die bij hun leven horen.

Door alles heen klinkt echter de vraag: wat heeft het voor zin wat ik doe? Een echte vraag.

Aan het *Dagboek* van Ellen Kok zijn *Reflecties* toegevoegd van een aantal presentiedeskundigen. Zij bogen zich over de spanningen die de presentiebenadering bij haar opriepen en brachten – zo staat er – '... de professionele reflectie op gang'. Maar in die reflectie verschuift volgens mij de vraagstelling. Niet Ellens vraag: 'Wat heeft het voor zin?' is aan de orde maar vragen als: 'Hoe houd je zulk werk vol?', 'Welke professionele instelling is daarvoor nodig?', 'Hoe kan Ellen leren om grenzen te stellen om de scheiding te bewaken tussen werk en thuis, tussen publiek en privé?', 'Hoe een aanspreekpunt creëren waar ze met haar gevoelens van zinloosheid en twijfel naartoe kan?', 'Kan goede begeleiding hier een rol spelen?', enzovoort. Allemaal zinnige kwesties die bij dit beroep te stellen zijn. Ze zullen alleen nooit antwoord kunnen geven op die ene vraag die Ellen stelde: 'Wat heeft het voor zin wat ik doe, wat is de zin van dit werk?' Is dat een vraag naar professionaliteit of raken we hier aan iets anders?

Tot zover was ik gekomen met mijn verhaal. Ik e-mailde het die avond laat nog naar Marjolijn Gelauff, die aan de genoemde *Reflecties* had meegewerkt. Een uur later kreeg ik een antwoord dat ik u niet wil onthouden, want mij heeft het zeer geholpen. Ze e-mailde: *Ik lees nu de vraag van Ellen 'Wat heeft het voor zin wat ik doe?' als een vraag die opkomt wanneer je als beroepswerker te weinig resultaat ziet en denkt dat anderen – je werkgever bijvoorbeeld – dat ook zo zien.*

Onze professionele reflecties sloten daarbij aan. Maar wordt de vraag naar de zin van het zijn, die zij en jij stellen, niet weggedrukt door de vraag naar resultaat? Dat is het probleem van presentie als professionaliteit. Baart heeft het almaar over professie en professionaliteit, terwijl hij zegt dat het hem om het Zijn gaat, om de zin van het zijn.

Nou ja, dit is wat al lezend in mij opkwam. Slaap lekker, Marjolijn.

NOTEN

- ¹ Het boek is oorspronkelijk in het Engels geschreven met als titel *Adam*. Vertaald door Maria ter Steeg werd het in 1998 uitgegeven door Lannoo.
- ² Zie o.a. Paul Ricoeur, 1990, *Soi-même comme un autre*, Parijs. Met name Méditations 7 en 8.
- ³ Zie o.a. Martha Nussbaum, 2001, *Fragility of Goodness Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*, Cambridge University Press (updated edition) en *Women and Human Development: the Capabilities Approach*, 2000, Cambridge. Vgl. ook Andries Baart, *Het arrangement van de tragiek*, 1993, Utrecht, waarin hij nauw aansluit bij Nussbaums opvatting van het tragische.
- ⁴ Zie daarvoor o.a. Anne-Mei The, 1999, *Palliatieve behandeling en communicatie*, Groningen/Houten.
- ⁵ Deze notie werkt ze uit in haar boek *Upheavels of Thought: the Intelligence of Emotions*, 2001, Cambridge.
- ⁶ 2002, Utrecht: Lemma.

SUMMARY

The author reflects philosophically on Baart's *A Theory of Presence*, focussing on three central questions. To start with and in close interaction with Henri Nouwen's book, titled *Adam*, he investigates upon the philosophical anthropology of the presence approach. Three characteristics are found: the human longing for recognition, the importance of reciprocity in relationships, and the quest for meaning. Next, the presence approach as standard of quality in social professionalism is analysed and the same core concepts are applied: being compassionately close to the other, attention to the person behind the professional helper and professionalism tied up with vocation. At last, the professional attitude, indispensable to persevere in desperate situations, is explored; it depends more on experienced meaning than on sound techniques.